© Український переклад. М. Б. Габлевич, 1992.

В серці мрій буйний рій,

Ним правую, як хочу,

Спис-огонь у руці, вітер на поводі,

Мчу-лечу світ за очі.

Пісенька божевільного

Згідно з останніми вістями з Роттердама, це місто перебуває в стані неабиякого філософського піднесення. Справді, те, що там трапилось,— настільки несподіване, настільки нове і таке несумісне з усіма можливими передбаченнями, що немає жодного сумніву — всю Європу невдовзі охопить сум'яття, вся фізика завирує, а логіка з астрономією поб'ють горшки.

Кажуть, ніби такого-то дня такого-то місяця (щодо дати я не певен) на великій Біржовій площі порядного міста Роттердама зібралася, невідомо для чого, велика юрба людей. День стояв теплий — на диво теплий, як на цю пору року, і цілковито безвітряний, тож нікому не псувався настрій від того, що час від часу його кропив приязний дощик із здоровенних клубів білого хмаровиння, що обсіло блакитне склепіння небес. Однак десь під полудень у натовпі знялося легеньке, але помітне хвилювання, й одразу заляскало десять тисяч язиків, а наступної миті десять тисяч облич підняло до неба, десять тисяч люльок враз випало з десяти тисяч ротів і грянув крик, близький хіба що до реву Ніагари, та довго ще нісся голосною, несамовитою луною по всіх вулицях, всіх околицях Роттердама.

Причина цього ґвалту невдовзі з'ясувалась. З-поза одного із згаданих вище здоровенних клубів хмаровиння на відкритий клапоть блакиті поволі випливало якесь чудернацьке, строкате, але нібито тверде тіло — таке дивовижне за формою, таке химерне будовою, що в юрми нормальних міцнотілих міщан, які стрічали його внизу з роззявленими ротами, ніякісінького вияву розуміння чи належного захоплення воно не знайшло. Що б то могло бути? Що, до всіх роттердамських чортів, могло б то значити? Ніхто не знав, ніхто й не здогадувався; ніхто — навіть Минхер Гордіюс ван Недогерцог, бургомістр,— не бачив ані найменшої ниточки, що помогла б розплутати цю головоломку; отож, позаяк чогось розумнішого годі було придумати, всі як один тихенько вклали люльки назад до рота і, не спускаючи ока зі з'яви, пахкали ними, переставали пахкати, пленталися туди-сюди й бурчали бозна-що,— тоді плелися назад, знову бурчали, знов переставали і знову пахкали.

За цей час об'єкт, що зродив стільки цікавості і стільки диму, спускався все нижче, все ближче до благопристойного міста. Через кілька хвилин його вже можна було розглянути докладно. Виявилося, що це... так! безперечно, це був різновид повітряної кулі, але безперечно й те, що такої кулі в Роттердамі досі не бачили. Бо, дозвольте спитати,— чи бачив хто, щоб повітряну кулю майстрували з брудних газет? Ні, такого в Голландії ніхто не бачив; але ж ось — під самим носом у публіки — точніше, майже над її носом,— не що інше, як ота сама куля, і виготовлена вона (свідчу за якнайвірогіднішим джерелом) з отого самого матеріалу, що його ніхто й ніколи досі не вживав для таких цілей. Річ,

як на здоровий міщанський глузд роттердамців, украй образлива. А щодо форми об'єкта, то вона вартувала ще гіршого осуду. Чистий тобі блазенський ковпак догори дном... чи щось подібне. І порівняння це нітрохи не втратило на силі, коли, придивившись ближче, публіка вздріла чималеньку китицю, підвішену знизу, а вгорі, вздовж верхнього краю, чи то пак основи цього конусоїда — віночок невеличких інструментів, схожих на овечі дзвіночки, що безугавно видзвонювали мелодію "Бетті Мартін". Мало того! Під фантастичною цією махиною на голубих пасках висів, замість гондоли, велетенський брунатний бобровий капелюх з

широченними крисами і півкруглим наголовком, обвитий чорною стрічкою й прикрашений срібною пряжкою. Цікаво те, що чимало роттердамців присягалося, начебто бачило отой самісінький капелюх уже не раз; та й, здається, ціла громада і справді витріщалася на нього, як на доброго знайомого, а у фрау Греттель Пфааль при його появі вихопився вигук радісного здивування, і вона заявила, що то — достеменний капелюх особисто її рідного чоловіка. Що ж, цю обставину варто було зазначити, тим більше, що Пфааль, разом з трьома товаришами, фактично був зник із Роттердама років з п'ять тому, цілком раптово й невідомо як, і до цієї хвилини будь-які спроби довідатись про нього були марні. Щоправда, недавно в одній Богом забутій місцині на схід від міста знайшли якісь начебто людські кістки серед купи дуже дивного на вигляд сміття; дехто понавигадував навіть, що на тім місці сталося жахливе вбивство, і що жертвами, швидше всього, були Ганс Пфааль з його братією. Та повернімось до нашої розповіді.

Повітряна куля (бо це, безперечно, була вона) спустилася вже футів на сто від землі, тож натовп унизу мав змогу роздивитися особу її власника. А особа й справді була унікальна. Був то чоловічок не більш як два фути заввишки; але й при такому мізерному зрості він, мабуть, утратив би рівновагу й вивалився із своєї мініатюрної гондоли, коли б не обруч на грудях, прикріплений до голубих пасів кулі. Тулуб у чоловічка був непомірно широкий, від чого ціла постать набирала округлості просто-таки неймовірної. Стіп його, звичайно, не було видно зовсім. Руки мав здоровенні, волосся — сиве і зібране ззаду в косичку; ніс довжелезний, . з горбинкою і хворобливо червоний; очі великі, блискучі і бистрі; щоки й підборіддя, хоч і в старечих зморшках, але дорідні, пухкі, аж подвійні; тільки от вух, бодай яких-небудь, на його голові годі було знайти. Чудернацький цей чоловічок був одягнений у широкий сатиновий сюртук кольору небесної блакиті й, до пари йому, тісні штани до колін, застібнуті внизу срібними пряжками. Жилет мав пошитий з якоїсь жовтогарячої тканини; на голові — білого тафтяного кашкета, хвацько заломленого набакир; довершувала його стрій хустка криваво-червоного шовку, обмотана довкола шиї й вигадливо зав'язана у бант неосяжних розмірів, що граціозно спадав на груди.

Спустившись, як я вже казав, на висоту близько ста футів від землі, підстаркуватий міні-джентльмен раптом явно стривожився і, здається, не мав бажання посуватися далі, в напрямку terra firma (1). Отож, випорожнивши полотняний мішок з піском, що далося йому нелегко, він тут же спинив кулю. По чому взявся, вельми сквапно і схвильовано, видобувати з бічної кишені сюртука великий сап'яновий гаман, підозріливо зважив його в руці, тоді глипнув на нього з виглядом крайнього подиву, вочевидь уражений його вагою. Нарешті чоловічок відкрив гамана, витяг звідти величезний лист, запечатаний червоним воском і дбайливо обв'язаний червоною стрічкою, та й упустив його просто під ноги бургомістрові, Гордіюсові ван Недогерцогу. Його світлість нахилився, щоб підняти листа. Але в цю мить повітроплавець, який і далі був вельми схвильований і вочевидь не мав потреби затримуватись у Роттердамі, почав спішно готуватись до відльоту; а що для цього слід було позбутися певної частини баласту, то зо п'ять мішків, які він повикидав, не завдаючи собі труду їх спорожнити, мали нещастя приземлитися, один за одним, на спину бургомістра і не менш як п'ять разів поспіль збивали його з ніг, на очах у всіх і кожного в Роттердамі. Не подумайте, однак, ніби славний Недогерцог дозволив, щоб отому підстаркуватому чоловічкові таке нахабство минулося безкарно. Якраз навпаки,— кажуть, що за кожним із цих п'яти перекидань бургомістр не менш як п'ять разів відверто, люто пахконув люлькою, за яку вчепився що було сили і якої вже й не відчепиться (з Божої волі) до кінця днів своїх.

(1) Твердої землі (латин.).

За цей час куля злетіла вгору, мов жайворонок, і, ширяючи високо над містом, поволі сховалася за хмару, схожу на ту, з-за якої так нежданo-негадано була випливла, та й щезла навіки з зачудованих очей роттердамських добродіїв. Уся увага тепер перекинулася на лист, падіння якого, разом із наслідками, що його супроводили, так фатально відбилось і на особі, і на особистій гідності його світлості ван Недогерцога. Однак цей чиновний муж, падаючи і підводячись, не забув про таку важливу річ, як необхідність зберегти послання, і воно, як це

бачило не одне пильне око, потрапило саме в потрібні руки, оскільки було адресоване йому та професорові Тамтараму — президентові та віце-президентові Роттердамської Астрономічної Колегії. Отож обидва ці достойники не гаючись розпечатали листа і виявили там повідомлення незвичайного і воістину важливого змісту, а саме:

"Їхнім світлостям ван Недогерцогу і Тамтараму, президентові й віце-президентові Державної Колеги Астрономів міста Роттердама.

Можливо, Ваші світлості пригадують собі скромного ремісника, лагодильника ковальських міхів, на ймення Ганс Пфааль, котрий років із п'ять тому, разом з трьома іншими особами, зник з Роттердама, можна сказати, невідомо як. Так от, з ласки Ваших світлостей,— я, автор сього послання, і є отой самий Ганс Пфааль власною персоною. Більшість моїх співгромадян добре знають, що протягом сорока років я постійно проживав у невеликому цегляному будинку при в'їзді у так званий Кислокапустянський провулок і жив там аж до часу мого зникнення. У цьому ж будинку споконвіку жили мої предки, що, як і я, жили з того ж, усіма шанованого і, безперечно, вигідного ремесла — лагодження ковальських міхів, бо, правду кажучи, ще донедавна — коли люди ще не позабивали собі голови політикою,— більш бажаного й почесного заняття, ніж моє, порядному роттердамцеві годі було шукати. Кредити були непогані, робота не переводилась, тож ні грошей, ні доброї слави мені не бракувало. Та, як я вже казав, наслідки свободи, балачок, радикалізму і тому подібного невдовзі дали себе знати. Людям, які ще недавно були найкращими в світі замовниками, тепер стало не до нас. Всі їхні сили йшли на те, щоб читати про революції і йти нарівні з поступом інтелекту та з духом часу. Щоб роздмухати вогонь, досить однієї газети; і в міру того як хирів уряд, шкіра й залізо, слід думати, робилися дедалі міцніші, бо дуже скоро в цілому Роттердамі не знайшлося й пари міхів, які потребували б голки чи молотка. Становище . ставало безвихідним. Незабаром я зубожів, мов церковна миша, а при дружині й дітях, яких треба було утримувати, тягар такого життя ставав просто нестерпним, і я не одну годину провів у роздумах над тим, як найзручніше покласти йому край. Однак часу на спокійні роздуми я мав

обмаль — не давали кредитори. Мій дім був дослівно в облозі, з ранку до вечора. А найдужче — понад усяке терпіння — допікали мені троє з них, які постійно стовбичили в мене під дверима, погрожуючи судом. Я заприсягся, що помщуся цим трьом, і помщуся страшно,— хай би лиш трапили мені в руки; гадаю, якби не це солодке передчуття помсти, то ніщо в світі не стримало б мене від негайного здійснення мого наміру — прикласти до скроні цівку самопала. Я, однак, визнав за краще пригамувати свою злість і збувати їх обіцянками та милими словами, поки доля не підкине мені слушну нагоду. Одного дня, збувши їх таким чином і почуваючи себе вкрай приниженим, я довго бродив знічев'я по якомога глухіших вулицях, аж наштовхнувся нарешті на якийсь книжковий лоток. Угледівши поруч крісло, призначене для покупців, я приречено впав на нього і, сам не знаю чому, відкрив першу-ліпшу книжку, що лежала напохваті. Це була невеличка брошура — трактат з теоретичної астрономії, писаний чи то професором Енке з Берліна, чи то якимсь французом із схожим прізвищем. Якусь крихту знань про цього типу речі я мав, тож невдовзі поринув у читання, і поринав дедалі глибше,— фактично, прочитав брошуру двічі і лиш тоді спам'ятався, де я. На той час уже почало сутеніти, і я попростував додому. Одначе трактат (а вкупі з ним і одне відкриття у пневматиці, про яке не так давно під великим секретом розповів мені мій кузен із Нанца) справив на мене незабутнє враження, і, чвалаючи повитими в сутінь вулицями, я уважно перебирав у пам'яті фантастичні, а часом і незбагненні розумування автора. Деякі з них вразили мою уяву надзвичайно. Чим довше я роздумував над ними, тим глибшав мій інтерес до них. Ні моя загалом обмежена освіта, ні, тим більше, моє невігластво в натурфілософських науках не могли підірвати мою віру у власну здатність збагнути те, що я прочитав; не могли вони й поставити під сумнів ту силу невиразних ідей і образів, що зринула після прочитаного, а навпаки, ще дужче підохочували розбурхану уяву; і я не без марнославства,— а може, й не без підстав,— гадав собі, чи не буває так, що оті сирі ідеї, які зароджуються у невишколених умах, мають не тільки всі ознаки, а й усю силу, реальність, всі властивості інтуїції.

Добувся я дому вже пізно й одразу ліг спати. Та перезбуджений мозок не давав заснути, і я пролежав цілу ніч, роздумуючи, а рано-вранці

кинувся до того самого книжкового лотка й виклав усі свої невеликі гроші за кілька томів з механіки і практичної астрономії. Повернувшись із тим додому і кожну вільну хвилину віддаючи читанню, я невдовзі досяг такого рівня знань у цій галузі, якого вважав достатнім для здійснення певного задуму, що натхненником його був або диявол, або ж мій добрий геній. Поміж тим я старався, як міг, аби власкавити отих трьох найдокучливіших кредиторів. І це мені вдалося — трохи помогла виручена за деякі меблі сума, що покрила половину боргу, трохи — обіцянки сплатити решту після завершення, як я їм сказав, певного проекту, який я намітив і до участі в якому запросив і їх. Отак (бо люди то були прості й темні) я без особливих труднощів намовив їх на співпрацю.

Залагодивши цю справу, я, при допомозі дружини і з найбільшою конспіративністю та обачністю, зметикував продати те невелике майно, яке мені ще лишилося, і понапозичати потрохи — під різними приводами і (сором сказати) нітрохи не клопочучись, як я віддам ті позички,— чималеньку суму готівкою. За гроші, добуті таким чином, я помалу накупив перкалю вищої якості, у шматках по дванадцять ярдів кожен, мотузів та каучукового лаку; придбав, на замовлення, великий і глибокий плетений кошик та ще дещо, потрібне для спорядження повітряної кулі велетенських розмірів. Зшити її, і то якнайшвидше, я припоручив дружині, давши всі необхідні вказівки щодо способів виконання цієї роботи. Сам я за цей час сплів відповідної величини мотузяну сітку, скріпивши її обручем на підвісних шнурах, і закупив різні інструменти та матеріали, потрібні для експериментів у верхніх шарах атмосфери. Потім, користаючи з кожної принагідної ночі, попереносив в одну Богом забуту місцину на схід від Роттердама п'ять оббитих залізом діжок, місткістю біля п'ятдесяти галонів кожна, і ще одну, трохи більшу; шість відповідної форми бляшаних труб, діаметром у три дюйми й довжиною в десять футів; доставив туди ж певну кількість особливої металічної речовини, або металоїду, назви якого я не скажу, а також дюжину бутлів з досить відомою кислотою. Газу, що його можна добути із вказаних вище речовин, до мене ще ніхто й ніколи не добував,— принаймні ніхто й ніколи не використовував його для подібних цілей. Можу лишень зазначити, що газ цей — один із складників азоту, що, як вважалося

досі, розкладу не піддається; а густина його приблизно у 37,4 разів менша, ніж у водню. Смаку він не має, зате має запах; у чистому вигляді горить зеленкавим полум'ям, а дія його на живий організм приводить до негайних летальних наслідків. Я міг би розкрити секрет цього газу до кінця, та тільки право на таке розкриття належить (як я вже побіжно згадував) одному громадянинові з міста Нанц у Франції, який, умовно кажучи, передав цей секрет мені. Той же чоловік, і гадки не маючи про мої наміри, описав мені і спосіб виготовлення повітряних куль з пліви певної тварини, при якому будь-яке просочення газу практично виключається. Спосіб цей, однак, видався мені надто дорогим, і я подумав, чи не міг би перкаль, покритий каучуковим клеєм, послужити тут добрим замінником. Зазначаю цю обставину, оскільки ймовірно, що той самий чоловік захоче здійснити політ на кулі з ужитком нововідкритого газу та матеріалу, про який я говорив, тож не буду віднімати в нього честь такого рідкісного винаходу.

На місцях, де, за моїм наміром, мали стояти п'ять менших діжок під час надування кулі, я викопав ямки,— так намітився круг діаметром у двадцять п'ять футів. У центрі цього круга, де мала стояти більша діжка, я теж вирив яму, тільки глибшу. В кожній з п'яти ямок я поставив ящик із п'ятдесятьма фунтами, а в центральній — бочівку із ста п'ятдесятьма фунтами гарматного пороху. З'єднавши всі шість ям засипаними порохом і замаскованими зверху рівчачками, я впихнув в один з ящиків чотирифутовий бікфордів шнур, прикрив яму і поставив на неї діжку так, що кінчик шнура, у дюйм завдовжки, стирчав назовні і його було добре видно. Потім я закидав решту ям і зверху поставив діжки — кожну на призначене для неї місце.

Крім перечислених вище речей, я притягнув і сховав у своєму "депо" один з удосконалених містером Гріммом пристроїв для конденсації атмосферного повітря. Виявилось, однак, що пристрій цей вимагав ще суттєвішого вдосконалення, аби придатися для того, для чого я хотів його застосувати. Та внаслідок напруженої праці й неослабної впертості старання мої зрештою увінчалися цілковитим успіхом. Невдовзі куля була готова. Вмістивши понад сорок тисяч кубічних футів газу, прикинув я,

вона легко підніме мене разом з усім моїм інвентарем і, якщо я правильно розрахував,— ще й сто сімдесят п'ять фунтів баласту на додачу. Покрита вона була трьома шарами лаку, а перкаль, як я виявив, служив для цієї цілі не гірше, ніж шовк,— міцність та ж, а коштував набагато дешевше.

Коли все було готово, я змусив дружину присягнути, що всі мої заходи — відколи я вперше навідався до книжкового лотка — залишаться в суворій таємниці, пообіцяв їй, що повернуся по змозі якнайшвидше, віддав ту дещицю готівки, яка ще в мене була, та й розпрощався. За долю своєї дружини я не потерпав. Вона в мене, як то кажуть, жінка видатна й чудово дає собі раду без моєї допомоги. Правду кажучи, вона, здається, завжди мала мене за ледащо — за такий собі доважок, нездатний ні до чого, крім будування повітряних замків,— й була навіть рада мене позбутися. На час нашого з нею розставання вже добряче стемніло, і ми — я та три кредитори, що так мені дозоляли (я взяв їх з собою як ад'ютантів),— прихопивши кулю, гондолу та спорядження, кружними шляхами добралися до місця, де було поскладано інше причандалля. Все тут виявилося ціле й неушкоджене, тож я негайно приступив до діла.

Було перше квітня. Вечір, як я уже сказав, був уже пізній, темний — ніде ані зірочки; а ще дуже дошкуляв дощик, що час од часу сіявся нам на голови. Та найдужче непокоїла мене куля, яка, попри захисний шар лаку, почала ніби важчати, просякаючи вологою; та й порох міг так само зволожіти. Через те троє моїх кредиторів працювали без перепочинку, втрамбовуючи лід довкола центральної діжки та розмішуючи кислоту в п'ятьох інших. Разом з тим вони безперестанку докучали мені питаннями, що я збираюся робити з усією цією машинерією, і були дуже невдоволені, що я силую їх до такої важкої роботи. Який їм зиск, казали, обливатися потом, аби тільки побути на цьому шабаші? Я стривожився і чимдуж наліг на роботу, бо, видно, ті йолопи таки справді гадали, ніби я зв'язався з дияволом, і що... коротше, що толку з моєї затії ніякого не буде. Я вже не на жарт був налякався, що вони взагалі мене кинуть, та якось зумів заспокоїти їх обіцянками, що сплачу всі рахунки, як тільки доведу оцю

справу до кінця. Слова мої вони, звичайно, витлумачили по-своєму, гадаючи, мабуть, що гроші у мене будуть, і то великі; а після запевнення, що я верну їм усі борги і ще дещо накину за послуги, їх уже, можна сказати, мало хвилювало, що станеться з моєю душею чи тілом.

Десь через чотири з половиною години я визнав, що газу в кулі достатньо, тож приладнав до неї гондолу і вклав туди весь свій інвентар — телескоп, барометр (суттєво модифікованої конструкції), термометр, електрометр, компас, магнітну голку, секундний годинник, дзвоник, рупор і т. д., і т. п.; а також скляну кулю, з якої я випомпував повітря, щільно її закупоривши; не забув узяти і конденсувальний пристрій, і трохи гашеного вапна, і брусок воску, і чималий запас води та провізії, зокрема, пемікану,— це порівняно малооб'ємний, але дуже поживний харч. А ще я посадив у гондолу, відповідно прилаштувавши їх, пару голубів і кішку.

Починало вже світати, і я вирішив: пора зніматися з місця. Впустивши на землю, ніби ненароком, запалену сигару, я нахилився за нею і тихцем підпалив кінчик бікфордового шнура, що, як я вже казав, виднівся з-під однієї меншої діжки. Маневр цей залишився цілком непоміченим; застрибнувши в гондолу, я різонув єдину мотузку, яка притримувала кулю на землі, і з радістю відчув, що лечу догори на шаленій швидкості, несучи без найменшої натуги сто сімдесят п'ять фунтів свинцевого баласту, і міг би нести ще стільки ж. Коли я відривався від землі, барометр показував висоту тридцять дюймів, а термометр— 19° за Цельсієм.

Однак ледве я досяг висоти в п'ятдесят ярдів, коли вслід за мною зі страшенним громом та гуркотом знявся такий сильний ураган вогню, каміння, обгорілих уламків дерева та металу, пошматованих рук і ніг, що серце мені втекло в п'яти, і я звалився на дно гондоли, дрижачи від жаху. Бо вмить збагнув, що сильно перестарався в усій цій справі і що головні наслідки ще попереду. Справді,— не минуло й секунди, як я відчув, що вся кров шугнула мені до скронь, а наступної миті — я цього ніколи не забуду — трусонуло так,— мовби самі небеса розкололися. Згодом, коли я мав час подумати, я знайшов пояснення тій непомірній силі вибуху, яку

спізнав на собі,— адже я знаходився просто над ним, на лінії найпотужнішої його хвилі. Але тієї миті я думав лише про те, як урятувати життя. Куля спочатку осіла, тоді різко шарпнулася догори й завертілася з запаморочливою швидкістю, врешті її почало хитати, мов п'яну, і розгойдало так, що я вивалився з гондоли й завис, на страшній висоті, униз головою й лицем до неба, в тонкій мотузяній петлі футів зо три завдовжки,— мотузка ця невідь-як висунулася назовні крізь щілину при дні плетеної гондоли, і я, падаючи, просто-таки чудом заплутався в ній лівою ногою. Неможливо — справді, неможливо — бодай приблизно уявити собі весь жах мого становища. Я судомно хапав ротом повітря,— кожен мій нерв, кожен м'яз тіпало, як при малярії,— очі вилазили з орбіт, нахлинула хвиля страшної нудоти... і я перестав відчувати будь-що, знепритомнівши.

Як довго я перебував у цьому стані, важко сказати. Але, мабуть, не надто довго, бо коли трохи очуняв, побачив, що займається день, що куля, бозна на якій висоті, пливе над океаном, а довкола, скільки кинути оком, аж по самий обрій не видно ніде навіть сліду землі. Все ж почуття мої, коли я отямився, не свідчили про початок агонії, як того можна було сподіватися. Правда, той тихий спокій, з яким я почав обстеження власного тіла, можно було назвати божевільним. Я підносив до очей то одну, то другу руку і дивувався, з якої це речі жили на них розбухли, а нігті так страшно почорніли. Потім я уважно дослідив голову, струшуючи нею раз по раз та обмацуючи місце при місці, аж поки переконався, що вона не більша за мою кулю, як я було підозрював. Потім я звичним рухом поліз у кишені штанів і, не знайшовши там пачки таблеток і коробочки з зубочистками, зробив спробу збагнути, куди вони зникли, та так і не збагнув, тільки чомусь дуже засмутився. Тут до мене дійшло, що ліву кісточку щось дуже муляє, і десь наче зажевріло невиразне усвідомлення, де я і що зі мною. Однак — дивна річ! — відчуття страху чи приголомшеності не було. Якщо я взагалі щось відчував, то це сміхотливу втіху від власної спритності, з якою мені треба вибратись із цієї халепи; а питання, чи я таки виберусь, не викликало ні найменшого, навіть миттєвого сумніву. На кілька хвилин я поринув у вельми глибокі роздуми. Добре пригадую, як я раз у раз стискав губи, прикладав до носа

вказівний палець,— словом, удавався до всіх тих жестів та гримас, що до них звичайно вдаються люди, зручно вмостившись у фотелі та розмірковуючи про складні, поважні справи. Зібравшись, нарешті, з думками, я дуже зосереджено, обережно заклав руки за спину й відстібнув чималеньку залізну пряжку від пояса штанів. Пряжка мала три зубці, трохи заіржавілі, тому вони дуже туго поверталися на осі. Одначе я, пововтузившись, таки встановив їх під потрібним кутом і з радістю виявив, що тримаються вони в цій позиції міцно. Затиснувши в зубах оте моє знаряддя, я взявся розмотувати хустку, зав'язану на шиї. Протягом цієї процедури кілька разів довелося перепочивати, та врешті й вона була завершена. До одного кінця хустки я міцно прив'язав пряжку, а другий, задля більшої певності, так само міцно обв'язав довкола грудей. Потім, напруживши всі м'язи, підтягнувся, і мені за першим же заходом вдалося закинути пряжку в гондолу, де вона зачепилась, як я й розраховував, за край плетеного кошика. Тепер моє тіло висіло під кутом десь у сорок п'ять градусів до бічної стінки гондоли, але це не слід розуміти так, що я підтягнувся лише на сорок п'ять градусів від вертикалі. Підтягнувся я набагато вище, та все ж не далі, ніж урівень з горизонталлю, бо при підтягуванні днище гондоли сильно відхилилось у супротивний бік, що в моєму становищі могло кожної миті обернутись непоправним лихом. Слід зауважити при цьому, що якби тієї найпершої хвилини я випав з гондоли не долілиць, як це й було насправді, а горілиць або, скажімо, мотузка, за яку я зачепився, звисала не з діри біля днища, а була перекинута через борт,— одне слово, неважко збагнути, що і в тому, і в іншому випадку навіть ті незначні успіхи, яких я досяг, були б неможливі, і досвід, що тут описується, навіки пропав би для нащадків. Я, отже, мав за що дякувати Богу; хоча, фактично кажучи, в тому отупінні не був здатний ні на що і, мабуть, із чверть години провисів отак, не ворушачись, у стані повного, по-дурному радісного спокою. Але почуття це не могло не вигаснути, і його тут же заступили інші — страх, тривога і відчуття цілковитої безвиході, краху. Справді-бо,— кров, що довгий час розпирала судини голови й шиї, підтримуючи мій стан ейфорії, тепер відпливала назад, тож моє чуття небезпеки загострилось, і гострота ця відібрала мені самовладання й відвагу, щоб боротися з тією небезпекою. Але напад слабкості, на щастя, тривав

недовго. Слушної хвилини на поміч прийшов дух відчаю, і я, з диким криком та напруженням сил, потрохи здирався все вище і вище, аж поки, вчепившись, наче кліщами, в довгожданий край борту, перевалився через нього і впав уперед головою, весь дрижачи, на дно гондоли. Минуло трохи часу, поки я отямився настільки, щоб могти порати своє господарство. Аж тоді я прискіпливо оглянув кулю і полегшено зітхнув, виявивши, що вона ціла. Все спорядження моє було на місці, і, на щастя, не повипадали ні баласт, ні харчі. Вони, правда, були прилаштовані так надійно, що чогось подібного й не могло статися. Я глянув на годинник: була шоста. Куля й далі хутко йшла вгору, і барометр у ту мить показував три і три чверті милі. Просто піді мною, в океані, виднівся якийсь невеличкий чорний подовгастий предмет, завбільшки з доміно, та й у всьому іншому дуже схожий на доміно. Навівши на нього телескоп, я чітко розгледів, що то — англійський корабель, 94-гармат-ний, і йшов він у крутому бейдевінді, носом на захід-південь-захід, важке зносячись на хвилі. Крім цього корабля, не було видно нічого — тільки океан, небо і сонце, що вже давно зійшло.

Тут саме час пояснити Вашим світлостям мету моєї подорожі. Ваші світлості пригадують собі, що гнітючі обставини, які склалися в Роттердамі, підвели мене врешті до думки накласти на себе руки. Не так щоб саме життя мені зосоружніло, як різні нещастя, що навалилися на мене, знесилили мене вкрай. У такому стані духу — коли бажання жити було, не було тільки сил для життя — трактат, знайдений на книжковому лотку, та ще принагідне відкриття, зроблене моїм кузеном із Нанца, дали поживу моїй уяві. Згодом я прийняв остаточне рішення. Я поклав собі, що піду зі світу, але не з життя — покину цей світ, однак житиму й далі,— одне слово, щоб не говорити загадками, я вирішив будь-що-будь здійснити, коли вдасться, переліт на Місяць. Тепер (аби мене вважали не таким божевільним, яким я є) я по змозі детальніше викладу ті міркування, які привели мене до думки, що така подорож — хоча, безперечно, нелегка й дуже небезпечна,— для людини, відважної духом, цілком можлива й досяжна.

Найперше, що слід було встановити,— це реальну відстань від Землі до Місяця. Так от, середня відстань між центрами обидвох планет складає 59,9643 земних екваторіальних радіусів, тобто всього-на-всього якихось 237 000 миль. Я кажу "середня відстань", однак не треба забувати, що місячна орбіта — це еліпс, ексцентричність якого становить не менше як 0,05484 великої півосі самого еліпса, а центр Землі знаходиться в його фокусі; тож коли б я зумів, якимсь чином, зустрітися з Місяцем у його перигеї, відстань, про яку йдеться, суттєво зменшилася б. Та коли не брати до уваги таку можливість, цілком певним було те, що я принаймні мав би відняти від 237 000 миль довжину радіуса Землі — скажімо, 4000 миль, та довжину місячного радіуса — скажімо, 1080 миль; в сумі виходить 5080 миль; отже, реальна відстань, яку треба пройти за більш-менш сприятних обставин — 231 920 миль. Якщо подумати, відстань не така вже й неймовірна. Ми часто подорожуємо по землі зі швидкістю шістдесят миль на годину; можна сподіватися, що з часом ця швидкість значно зросте. Але навіть з такою швидкістю я міг би досягти поверхні Місяця щонайбільше за 161 день. Було, однак, немало обставин, які наштовхували на думку, що в середньому швидкість мого пересування могла б бути значно вищою, ніж шістдесят миль на годину, й оскільки ці міркування вагомо вплинули на мої розрахунки, я згодом викладу їх дещо повніше.

Наступне питання, що підлягало розглядові, було набагато важливішим. З показань, які дає барометр, бачимо, що коли ми, піднімаючись над землею, сягнемо тисячофутової позначки, під нами залишиться одна тринадцята загальної маси атмосферного повітря; на висоті 10 600 футів — приблизно третина, а на висоті 18 000 футів, що до неї майже піднявся Котопаксі, матимем під собою половину матеріальної — чи принаймні матеріально вагомої — маси повітря, що облягає нашу земну кулю. Обчислено також, що на віддалі в одну соту земного діаметра — тобто на висоті у вісімдесят миль — розрідження буде таке сильне, що живий організм у ньому не виживе; мало того,— найчутливіші наші пристрої не скажуть, є там атмосфера чи нема. Але я не міг не завважити, що всі ці обчислення ґрунтуються на наших експериментальних даних про властивості повітря та на механічних

законах, що регулюють його стискання та розширення в умовах, так би мовити, безпосередньої близькості самої Землі; водночас уважається зрозумілим, що живий організм на будь-якій недосяжній для нього віддалі від земної поверхні нітрохи не здатний і не може бути здатним до адаптації. А всі інші міркування, виходячи з таких даних, повинні, звичайно, будуватися за простою аналогією. Найвища точка, досягнута людиною,— це висота у 25 000 футів, на яку піднялася експедиція мосьє Гей-Люссака і Біо. Рівень доволі скромний, навіть якщо порівняти з вищезгаданими вісімдесятьма милями; і я мимоволі дійшов висновку, що питання це не таке вже безперечне й дає чимале поле для роздумів. Адже коли ми вже піднялися на якусь задану висоту і піднімаємося далі, маса повітря під нами фактично перебуває в пропорційній залежності від висоти цього підйому (як це виразно можна бачити із вищенаведених цифр), однак пропорція ця постійно зменшується. Звідси очевидно, що хоч на яку висоту ми б піднялись, ми, кажучи буквально, не зможемо вийти на межу, за якою атмосфера не існує. Вона повинна існувати, міркував я, хоча може існувати в безмежно розрідженому стані.

З іншого боку, я усвідомлював, що аргументів, які доводять існування реальної, визначеної межі атмосфери, за якою повітря вже нема, не бракує. Але одна обставина, випущена з уваги тими, хто наполягає на існуванні такої межі,— хоча переконань їхніх вона до кінця й не спростовує,— видалась мені вартою вельми серйозного розгляду. Якщо порівняти інтервали, через які комета Енке з'являється у своєму перигелії,— врахувавши всі зміщення, викликані притяганням планет,— то виявиться, що інтервали ці потрохи вкорочуються; тобто, інакше кажучи, вкорочується велика вісь еліпсоїдної орбіти цієї комети —— вкорочується поволі, але вкрай послідовно. А саме так і повинно бути, коли припустити, що комета ця зазнає опору надзвичайно розрідженого ефірного середовища яке виповнює простір її орбіти. Бо очевидно, що таке середовище, сповільнюючи швидкість руху комети, повинно зменшувати відцентрову і збільшувати доцентрову її силу. Отже, притягання Сонця постійно зростатиме, і комета дедалі більше наближатиметься до нього з кожним своїм обертом. Справді, іншого пояснення вищезгаданих змін годі знайти. Але знову ж таки:

спостережено, що реальний діаметр туманного тіла цієї комети швидко меншає при наближенні її до Сонця і так само швидко збільшується, коли вона прямує до свого афелію. Чи не мав я підстав припустити, разом із містером Фальцем, що це зриме зменшення обсягу викликане тиском того ефірного середовища, про яке йшла мова, і густина якого пропорційна близькості його до Сонця? Вартим уваги було й лінзоподібне явище, яке ще називають зодіакальним світлом. Це світіння, яке добре видно в тропіках і яке аж ніяк не можна прийняти за метеоритний блиск, тягнеться по скісній вверх від горизонту і загалом збігається з напрямком сонячного екватора. На мій погляд, так міг світитися лише пояс розрідженої атмосфери довкола Сонця, і сягав він щонайменше орбіти Венери, а то й, як я припускав, значно далі (1). Справді, я не міг погодитися з думкою, що простір існування цього середовища обмежується еліпсоїдним шляхом комети чи найближчими до Сонця околицями. І навпаки, дуже просто було уявити собі, що воно виповнює весь простір нашої планетної системи, згущуючись над кожною планетою в те, що ми називаємо атмосферою,— причому, можливо, згущуючись по-різному на різних планетах, залежно від суто геологічних чинників; інакше кажучи, ця різниця, а чи варіативність, залежить від пропорційної кількості (а чи абсолютних властивостей) речовин, які випаровуються з відповідних небесних тіл.

(1) Зодіакальне світло — це, ймовірно, те, що в античності називали Trabes: Emicant Trabes quos docos vocant.— Pliny lib. 2, c. 26 (прим. автора).

Виробивши такий погляд на дане питання, я вже майже не вагався. Якщо атмосфера, з якою я зустрінуся при пере-леті, достоту така, що й на Землі, то, подумав я, з допомогою зовсім нескладного апарата містера Грімма я завжди зможу сконденсувати її до густини, необхідної для дихання. Так що головна трудність при подорожі на Місяць усувається. Я, щоправда, витратив трохи грошей і чимало зусиль, пристосовуючи цей апарат для визначеної цілі, й вірив, що він спрацює успішно, якщо мені вдасться завершити подорож за більш-менш

пристойний час, що знов повертало мене до питання, з якою швидкістю можна буде цю подорож здійснити.

Відомо, що швидкість повітряної кулі на перших етапах її підйому порівняно невелика. А сила підйому цілком залежить від того, наскільки вага атмосферного повітря перевищує вагу газу в кулі; і, на перший погляд, здається неможливим, щоб, коли куля набирає висоту і входить у дедалі вищі шари атмосфери, густина якої дедалі швидше меншає,— здається, повторюю, цілком неможливим, щоб у цьому висхідному русі швидкість її наростала. З іншого боку, я не чув, щоб хоч один повітроплавець засвідчив очевидне спадання абсолютної швидкості висхідного руху, дарма що саме це й мало б статися,— якщо, звісно, не йшлося про витікання газу з куль неякісної конструкції чи покритих таким не найкращим засобом, як звичайний лак. Звідси виходило, що витікання газу цілком могло врівноважити прискорення, що виникає при зменшенні відстані кулі від гравітаційного центру. Отже, міркував я, якщо я опинюсь у тому середовищі, про яке я казав, і воно буде таким, як те, що ми його називаємо атмосферним повітрям, то для мене — тобто для моєї висхідної швидкості — ступінь його розрідженості може й не мати якогось особливого значення, оскільки газ у кулі не лише сам підлягатиме такому ж розрідженню (в міру цього розрідження я був готовий втратити стільки газу, скільки треба, щоб запобігти вибухові), а й, при його властивостях, завжди залишатиметься легшим за питомою вагою, ніж будь-який складник азоту чи кисню. Отже, не скидалося на те — точніше, було майже неймовірним, щоб на якомусь етапі свого підйому я міг сягти точки, де сукупна вага моєї величезної кулі, надлегкого газу в ній та гондоли з усім її вмістом могла б зрівнятися з масою витісненої кулею довколишньої атмосфери; це, як неважко збагнути, була єдина обставина, що унеможливила б мені рух догори. Хоча, коли б я й сягнув такої точки, я міг би скинути баласт і ще дещо — всього біля трьохсот фунтів ваги. Водночас сила гравітації мала б постійно спадати — пропорційно квадрату віддалі; отож я, чимраз додаючи швидкості, мав би невдовзі прилетіти в ту ділянку простору, де сила притягання Місяця долає земну гравітацію.

Була, однак, іще одна складність, яка мене трохи непокоїла. Існували свідчення, що з підйомом кулі на значну висоту, крім болю при диханні, з'являються дуже неприємні відчуття в області голови, та й в усьому тілі, що часто супроводяться носовою кровотечею та іншими тривожними симптомами, і стан такий у міру набирання висоти дедалі погіршується (1). Все це трохи баламутило мої міркування. Чи можливо таке, що симптоми ці наростатимуть і приведуть до смерті? Ні, вирішив я. Причини їхньої слід шукати в зменшенні звичного тиску атмосфери на поверхню тіла і відповідному набуханні поверхневих кровоносних судин,— тут не йдеться про якийсь розлад системи живого організму, як це маємо при задусі, коли густина атмосфери хімічно недостатня для відновлення крові в шлуночку серця. А поки таке відновлення відбувається, я не бачу перешкод для підтримки життя навіть у вакуумі,— адже розширення й звуження грудної клітки, що звичайно називається "віддихом",— це суто мускулярна діяльність, це причина) а не наслідок дихання. Одне слово, я збагнув, що в міру призвичаєння тіла до меншого атмосферного тиску болісні відчуття слабнутимуть, і сподівався перетерпіти їх, покладаючись на залізну міць свого організму.

(1) Після першої публікації "Ганса Пфааля" я довідався, що містер Грін, знаменитий повітроплавець із Нассау, та й інші сучасні повітроплавці спростовують такі твердження Гумбольдта і говорять про покращання самопочуття, що цілком збігається з поданими тут теоретичними викладками (прим. автора).

Я, з ласки Ваших світлостей, виклав ті кілька (хоч іще далеко не всі) міркувань, які наштовхнули мене на думку здійснити подорож на Місяць. Далі я опишу результати однієї такої спроби, вочевидь відчайдушної за задумом і, з усякого погляду, унікальної в історії людства.

Досягнувши вищезазначеної висоти,— у три і три чверті милі,— я викинув з гондоли жменю пір'їн і переконався, що я рухаюсь із чималою швидкістю, тож можу обійтися без викидання баласту. Я був радий цьому, бо хотів зберегти при собі якомога більший тягар — з тієї простої причини, що не мав певних даних ні про гравітацію, ні про густину

атмосфери на Місяці Самопочуття поки було нормальне, дихав я цілком вільно, голова нітрохи не боліла. Кішка, зовні спокійна, розляглася на плащі, якого я скинув, і байдужим оком стежила за голубами. Ті — прив'язані за лапку, щоб не втекли,— заклопотано визбирували зерна рису, розсипані на долівці гондоли.

Було двадцять хвилин на сьому; барометр показував висоту 26 400 футів, себто повних п'ять миль. Довкола лежала, здавалось, сама безмежність. Справді, методами сферичної геометрії дуже легко можна обчислити, який величезний обшир земної поверхні постав перед моїми очима. Площина опуклої поверхні будь-якого сегмента кулі відноситься до всієї поверхні цієї кулі, як обернений синус даного сегмента до діаметра кулі. А в моєму випадку обернений синус — тобто товщина сегмента, над яким я знаходився,— приблизно дорівнював висоті мого місцезнаходження, тобто віддаленості точки мого зору від земної поверхні. "Як п'ять миль до восьми тисяч",— ось таким відношенням можна було виразити ту площу земної поверхні, яку охоплював мій зір. Інакше кажучи, переді мною лежало не менш як одна тисяча шестисота поверхні земної кулі. Море здавалося гладеньким, мов дзеркало, хоча в телескоп було видно, що воно бушує. Корабля я вже не бачив,— він, здається, поплив кудись на схід. Аж тепер почав я відчувати напади головного болю; боліло зокрема у вухах, хоча дихалось і далі досить легко. Кішка й голуби, здавалось, узагалі нічого не відчували.

Була за двадцять хвилин сьома, коля куля ввійшла у великі густі хмари, які завдали мені чималого клопоту, бо пошкодили конденсувальний апарат, та й сам я перемок до нитки. Зіткнення таке, звичайно, могло трапитись лише раз, бо годі було припускати, щоб іще вище, і так далеко від Землі, могли втриматися такі густі хмари. Все ж я визнав за краще викинути дві п'ятифунтові порції баласту, залишивши сто шістдесят п'ять фунтів резерву. Невдовзі я вирвався з цієї облоги і тут же помітив, що швидкість мого підйому значно зросла. А через кілька секунд хмаровища піді мною з кінця в кінець прошила яскрава блискавка, і все воно зажевріло, немов величезна головешка. І діялось це, не забуваймо, серед білого дня. Годі собі уявити всю велич цього

видовища, якби припало його бачити темної ночі,— хіба з пеклом можна було б його порівняти. Та й без того волосся мені сторчма стало, коли я глянув у ту роззявлену хлань унизу, а уява, шугнувши туди, нипала по дивних склепінчастих залах, рудих проваллях і страшних червоних ущелинах того жахітного, бездонного вогню. Я справді вчасно звідти винісся. Коли б моя куля забарилася там на хвилинку,— коли б не те, що я, аби не мокнути, вирішив скинути баласт, усе могло б піти — ба, напевно пішло б прахом. Така небезпека — найбільша, либонь, з усіх, що чигають на повітроплавців, хоча про неї мало думають. Та я на той час був уже надто далеко, щоб сушити собі цим голову.

Підіймався я дуже хутко, так що о сьомій годині барометр показував дев'ять з половиною миль висоти, не менше. Стало дуже важко дихати; голова геть разболілася. Я вже давніше відчував, що щоки в мене мокрі, — виявилося, це сочилася з вух кров. З очима теж було негаразд. Здавалось,— на дотик,— що вони геть повилазили з орбіт, а всі предмети довкола, навіть сама куля, начеб повикривлювались. Чогось аж такого я не сподівався, то й стривожився трохи. І — вельми необачно, не подумавши,— викинув з гондоли три п'ятифунтові порції баласту. Тим самим я різко наддав швидкості,— замість нарощувати її поволі, потрохи, — потрапив у дуже розріджені шари атмосфери, і результат мало не став фатальним і для моєї експедиції, і для мене самого. Мене зненацька зсудомило,— тривало це понад п'ять хвилин, але навіть згодом, коли трохи відлягло, мені надовго перехоплювало віддих і я натужно хапав ротом повітря; весь цей час з носа і з вух сильно йшла кров,— навіть очі трохи кривавили. Голуби, здається, теж були в розпачливому стані й рвалися на волю, а кішка жалібно нявкала і, висолопивши язика, тинялася туди-сюди, заточуючись, мовби задурманена отрутою. Я аж тепер збагнув, що накоїв, поквапившись викинути баласт, і вкрай розгубився; Попереду було одне — смерть; ще кілька хвилин — і смерть. Фізичні муки, які я терпів, теж зробили своє: я не міг здобутись бодай на якесь зусилля в боротьбі за життя. Навіть думати не ставало сили — різкий біль у голові, здавалось, наростав дедалі більше. Я бачив, що зовсім втрачаю владу над собою, і вже було вхопився за один із клапанних шнурів з наміром спускати кулю, та мене вмить зупинила

згадка про той фортель, який я викинув своїм кредиторам, та можливі наслідки його, коли я повернуся. Я ліг на дно гондоли, намагаючись зосередитись. Єдине, до чого я додумався,— це спробувати пустити собі кров. Не маючи ланцета, я був змушений здійснити цю операцію першим-ліпшим знаряддям, і врешті зумів надрізати вену на лівій руці лезом складаного ножика. Вже з першими краплями крові стало значно легше, а коли її стекло чимало (десь із півмиски), зникли чи не всі найприкріші нездужання. Я, однак, не вважав за доцільне тут-таки зриватися на ноги, — навпаки, перев'язав руку якомога тугіше і ще з чверть години лежав. А коли підвівся, то ніякого болю не відчував, дарма, що останню годину з чвертю мені все боліло. Дихати все ж стало не набагато легше, і я подумав, що мабуть-таки доведеться вдатися до конденсатора. Водночас, глянувши на кішку, що знову затишно вмостилась на моєму плащі, я, на свій безмежний подив, виявив, що та, скориставшись моментом, привела на світ троє кошенят. Такого приросту серед пасажирів я аж ніяк не сподівався; однак подія була приємна. Вона давала мені можливість перевірити один здогад, який послужив чи не найсильнішою спонукою до здійснення цього польоту. Я гадав собі, що біль, який відчувають живі істоти на певній відстані від Землі, пояснюється — чи може пояснюватися — тим, що вони звикли до атмосферного тиску на її поверхні. Коли виявиться, що кошенятам нездужається так само, як їхній матері, то теорія моя хибна, а коли ні — то слід вважати, що моя ідея знайшла солідне підтвердження.

Годині о восьмій я був уже, фактично, на віддалі сімнадцяти миль від Землі. А це, як на мене, яскраво свідчило не просто про те, що швидкість мого підйому зростала, а про те, що коли б я навіть і не скинув баласту, то однаково піднімався б трохи швидше. Поновилися напади гострого болю в голові і в вухах; з носа ще час од часу пускалася кров, та в цілому я страждав далеко менше, ніж можна було сподіватися. Дихати, правда, ставало все важче і важче, при кожному вдиховi неприємно зводило груди. Я розпакував конденсувальний пристрій і підготував його до вжитку.

У цей час Земля піді мною була справді прекрасна. На захід, північ і південь, скільки оком сягнути, безмежною габою розкинулася дзеркальна гладінь океану, голубінь якого глибшала з кожною хвилиною. На сході — далеко-далеко, але чітко й виразно — виднілися острови Великобританії, все атлантичне узбережжя Франції й Іспанії і шматочок африканського континенту. Ані натяку на якісь споруди,— найславніші міста людства без сліду щезли з лиця Землі;

Що мене вразило найбільше — то це позірна ввігнутість земної поверхні. Я сподівався,— не дуже замислюючись над цим,— що, піднявшись, побачу її опуклою, якою вона є насправді; та щоб пояснити цю відмінність, не треба було довго міркувати. Прямовисна лінія, опущена з точки, де я знаходився, на Землю, була б перпендикуляром прямокутного трикутника, основа якого простягалася б до лінії обрію, а гіпотенуза з'єднувала б цю лінію з точкою мого місцезнаходження. Однак висота, якої я сягнув, була нікчемно мала, а то й нульова, порівнюючи з відстанню до обрію. Інакше кажучи, основа й гіпотенуза мого уявного трикутника були такі довжелезні проти перпендикуляра, що могли вважатися майже паралельними. Через це повітроплавцеві завжди здається, ніби гондола його знаходиться врівень з обрієм. Але оскільки відстань до точки прямо під ним бачиться йому (та й є) дуже великою, то й сама та точка здається йому набагато нижчою рівня обрію. Звідси і враження ввігнутості земної поверхні; і враження це залишатиметься доти, доки висота підйому зросте настільки, порівнюючи з відстанню до обрію, що позірна паралельність основи й гіпотенузи зникне.

Голубам під цей час, як я бачив, до того стало погано, що я вирішив випустити їх на волю. Спершу відв'язав одного — сизого перістого красеня, і посадив його на борт плетеного кошика. Голуб, видно, страшенно непокоївся, бо зиркав тривожно на всі боки, бив крильми і голосно туркотав, однак ніяк не наважувався відірватись від гондоли, аж я вхопив його сам і жбурнув геть, на якихось півдесятка ярдів. Та він і не пробував летіти униз, як я сподівався, а щосили намагався добутись назад і все так само пронизливо, голосно туркотав. Нарешті це йому

вдалося, та не встиг він учепитися за борт, як голова йому впала на груди, і він звалився мертвий на дно гондоли. Другому голубові повелося краще. Аби він не зміг, за прикладом товариша, повернутися назад, я з усієї сили жбурнув його вниз, і був радий бачити, як він помчав далі, до Землі, у вільному, цілком природному леті. Дуже скоро він зник мені з очей і, мабуть, щасливо дістався дому. Мурка, здається, вже очуняла, бо взялася наминати мертвого птаха, а попоївши, з явним задоволенням вклалася спати. Кошенята її доволі жваво вовтузились, і, з усього судячи, нічого їм не докучало.

О чверть на восьму, коли біль при вдиханні повітря став просто-таки нестерпний, я взявся лаштувати спорядження, що входило в систему конденсатора. Опис цього спорядження займе трохи місця, і я прошу Ваші світлості мати на увазі, що основною моєю метою було встановити своєрідну камеру, яка захищала б мене і гондолу від впливу високо-розрідженої атмосфери, що мене оточувала, а всередину, з допомогою мого конденсатора, нагнітати ту ж таки атмосферу, згущену до потрібного рівня. Для цього я заготовив дуже міцний, цілковито непроникний для повітря, але еластичний гумовий мішок, достатньо великий за розмірами, щоб умістити в ньому цілу гондолу. Мішок натягувався на гондолу знизу догори, поверх шнурів, аж до верхнього ободу, що на ньому кріпилася сітка від кулі. Коли мішок отаким чином натягнено і гондола повністю закрита з низу і з боків, залишається зашити його верх, протягнувши гумову тканину понад ободом,— тобто, між ободом і сіткою. Але якщо задля цього від'єднати обід від сітки — то на чому ж триматиметься гондола? Так от, сітка прикріплюється до ободу не всуціль, а рядом пересувних петель. Я, отже, розв'язував лише кілька петель нараз, а гондола в той час трималася на інших. Натягнувши на обід частину тканини, я знову пристібував петлі,— не до самого ободу, бо це річ неможлива, оскільки він накритий тканиною, а до низки великих ґудзиків, нашитих на цю тканину футів за три від верхнього краю мішка; проміжки між ґудзиками відповідали відстані між петлями. Після цього від ободу відв'язувалося ще кілька петель, натягувалося ще трохи тканини, і відв'язані петлі знову начіплялися на ґудзики. Таким способом увесь верхній край мішка протягувався між

ободом і сіткою. Зрозуміло, що обід тепер мав упасти в гондолу, а сама гондола, разом з її вмістом, трималася лише на ґудзиках. Щось таке, на перший погляд, здається річчю неймовірною; одначе це зовсім не так, бо ґудзики не тільки самі по собі були міцні, а й розміщені так щільно, що на кожен з них припадала дуже незначна частка загального тягаря. Справді, якби гондола з усім, що в ній містилося, була навіть утричі важча, і то я не хвилювався б анітрохи. А обід я знову підняв догори і почепив його, вже зсередини мішка, майже на тій самій висоті, підперши трьома легкими жердинами, заготовленими заздалегідь. Це, звичайно, робилося для того, щоб мішок угорі на опадав і щоб закріпити нижній край сітки там, де слід. Тепер залишалося єдине — зашити верх мішка,— і здійснювалося це просто: досить було зібгати тканину в складки й якомога тугіше скрутити їх у джгут за допомогою такого собі стаціонарного вертлюга.

У стінки камери, що в ній опинилася гондола, були вставлені три круглі віконця із товстого, але прозорого скла, крізь які я вільно міг дивитися в будь-якому напрямку по горизонталі. На споді мішка було таке ж четверте віконце, відповідно припасоване до невеличкого отвору в днищі самої гондоли. Це давало змогу дивитися по вертикалі вниз; але що вгорі помістити подібне віконце можливості не було,— з огляду на специфічний спосіб герметизації мішка, при якому тканина наморщувалась,— то предмети, розміщені по висхідній вертикалі, випадали з поля мого зору. Що, звісно, істотної ваги не мало, бо навіть якби мені вдалося помістити віконце над головою, користі з цього однаково не було б — заважала куля.

Під одним із бічних віконець — приблизно футом нижче — був круглий отвір тридюймового діаметру, обрамлений мідним кільцем з нарізкою. В це кільце вкручувалася труба конденсатора, а сам пристрій, звичайно, знаходився всередині камери. Крізь трубу, завдяки вакууму, що утворювався в пристрої, всмоктувалася певна маса зовнішньої атмосфери і, вже в конденсованому стані, поступала всередину камери, змішуючись із розрідженим повітрям у ній. Ця операція повторювалася кілька разів, поки камера наповнювалася достатньою кількістю повітря,

необхідною для дихання; проте в такому обмеженому просторі воно швидко робилося несвіжим і непридатним для вжитку, багаторазово проходячи через легені. Тоді крізь невеликий клапан у днищі гондоли воно викидалося назовні,— адже повітря більшої густини, осідаючи, само виштовхується у менш густу зовнішню атмосферу. Щоб у камері не виник повний вакуум, ця очисна операція проводилася не відразу, а поступово: клапан відкривався лише на кілька секунд і знову закривався, поки з конденсатора надійде одна-дві порції повітря, заміщуючи те, яке вийшло назовні. Задля експерименту я посадив кішку з кошенятами в кошичок і підвісив його на ґудзик до днища гондоли з зовнішнього боку, тут-таки біля клапана, через який я міг їх підгодовувати при потребі. Все це я робив не без ризику, і ще до того, як зашив верх мішка, а помагав собі жердиною,— з тих, про які вже говорилося,— до якої був причеплений гачок. Коли повітря в камері погустішало, то і жердини, і обід стали непотрібними,— замкнене в мішку, воно само міцно напинало еластичну, непроникну тканину.

Завершив я всі приготування й напомпував камеру вищеописаним методом за десять хвилин до дев'ятої. А поки те все робив, я неймовірно страждав від браку повітря і тяжко каявся у власному недбальстві чи, швидше, відчайдушній легковажності, якою справді грішив, відкладаючи таку серйозну справу на останню хвилину. Та коли я довів її нарешті до кінця, то дуже скоро почав пожинати плоди власної кмітливості. Знов мені дихалось цілком легко і вільно,— та й чому мало б бути інакше? Ще одною приємною несподіванкою було те, що несамовиті болі, які мучили мене досі, майже вляглися. Трошки поболювала голова, та ще зап'ястки, кісточки й горло були наче здавлені,— оце майже й усе, на що я міг нарікати. Здається, що нездужання мої, викликані падінням атмосферного тиску, фактично минули, як я й сподівався, і що болісні відчуття, яких я зазнав протягом двох останніх годин, слід загалом вважати наслідком задухи.

За двадцять хвилин до дев'ятої — тобто незадовго перед тим, як я зашив верх гумового мішка, стовпчик ртуті в барометрі (а він, як я вже згадував, був удосконаленої конструкції) сягнув крайньої позначки,—

інакше кажучи, ртуть уже вибігала. Показував він висоту 132 000 футів, тобто двадцять п'ять миль,— отже, площа земної поверхні, яка в той час перебувала в полі мого зору, становила не менш як одну трьохсотдвадцяту частину загальної площі планети. О дев'ятій годині вже й на схід від мене не було видно суходолу, але помітив я це, лише коли спостеріг, що кулю швидко відносить на північний захід. Океан піді мною й далі здавався ввігнутим, хоча його часто затуляли масиви хмар, що мандрували в небі.

О пів на десяту я провів дослід: викинув через клапан жменю пір'їн. Вони не попливли, як очікувалось, а шугнули вниз стрілою,— всі як одна і так хутко, що через дві-три секунди зникли з очей. Явище було таке незвичайне, аж я спочатку не знав, що й думати,— годі було повірити, що швидкість мого підйому раптом так різко підскочила. Та невдовзі збагнув: атмосфера тут надто розріджена, щоб утримати навіть пір'їни, і вони й справді попадали — полетіли вниз з великою швидкістю; сумарна швидкість — їхнього падіння й мого підйому — і справила на мене таке сильне враження.

Близько десятої години я виявив, що поки, крім кількох дрібниць, мені нема чим турбуватися. Справи мої йшли гладко; куля, мабуть, піднімалася, щохвилинно нарощуючи швидкість, хоча визначити ступінь цього наростання вже не було як. Ніякого болю, жодних прикрощів я не відчував; за весь час, відколи покинув Роттердам, я не знав кращого настрою і лише наглядав за станом моїх різноманітних приладів та напускав у камеру свіже повітря. Останню операцію я вирішив проводити регулярно, кожних сорок хвилин,— не так через те, що в цьому була доконечна потреба, як просто задля здоров'я. Водночас не міг стриматись від фантазій. Мені марились дикі, небачені краєвиди Місяця. Уява, відчувши, що скинуто з неї пута, вільно блукала в примарному, непевному краю, повному мінливих чудес. Ось перед нею сиві, віковічні ліси, скелясті провалля, гучні водоспади, що вергають води у прірви без дна. А то раптом — тиха цілина на осонні, не займана ще жодним з небесних вітрів, де, скільки око сягає, тягнуться й тягнуться поля маків та струнких, схожих на лілеї, квіток,— вічно непорушні, вічно мовчазні. А

ось знову я деінде, далеко-далеко, де все, що довкола,— озеро, невиразне й туманне, оперезане берегом хмар. Та не лише ці фантазії опосіли мій мозок.

Находили на мене й страшні видива, такі лихі й огидні, що від самої думки про те, що вони можуть справдитись, наскрізь холола душа. Однак я швидко відганяв такі думки, справедливо вважаючи, що не слід відволікати увагу, для якої вистачає і справжніх, відчутних небезпек.

О п'ятій пополудні, освіжаючи повітря в камері, я скористався з нагоди, щоб поспостерігати через клапан за кішкою з кошенятами. Щодо кішки, то їй вочевидь було дуже погано, що, безперечно, пояснювалось насамперед браком повітря; зате мій експеримент з кошенятами дав дуже дивні наслідки. Я, звичайно, сподівався побачити по них, що вони теж відчувають болі, хоча й не так сильно, як їхня мати; цього було б достатньо, щоб підтвердити моє припущення про пристосування організму до атмосферного тиску. Та, приглянувшись, я виявив те, чого не чекав: кошенята вочевидячки почувалися чудово, дихали цілком вільно і рівно, нічим не виказуючи, що їм щось вадить. Знайти пояснення всьому цьому можна було, лише розширивши мою теорію й доповнивши її припущенням, що, можливо, сильно розріджена навколишня атмосфера за своїм хімічним складом усе-таки може підтримувати життя, і що істота, народжена в такому середовищі, могла й не відчувати незручностей при диханні, і навпаки, опинившись у густіших, приземних шарах атмосфери, могла зазнати тих самих мук, які я нещодавно пережив. Досі шкодую, що саме тоді стався прикрий випадок, унаслідок якого я втратив мою котячу сімейку, а з нею й можливість остаточно дослідити це питання. Просовуючи в клапан руку з чашкою води для кицьки, я зачепився рукавом за петлю, на якій висів кошичок, і зняв її з ґудзика. Навіть якби той кошичок дослівно розчинився в повітрі, і то б він не зник так нагло і так раптово. Бо не збігло й десятої долі секунди, як він щез без сліду разом з усіма тваринками. Думкою я линув за ним, бажаючи щасливого приземлення, та, звичайно, не мав надії, що кішка, а чи котресь із кошенят виживе, аби розповісти про своє безталання.

О шостій вечора я спостеріг, що значний обшир землі на схід від мене заволікла густа тінь, що швидко насувалася, і вже за п'ять хвилин до сьомої вся земля піді мною лежала сповита в нічну темряву. Але проміння західного сонця потім ще довго освітлювало мою кулю; ця обставина, хоч, звісно, передбачена, принесла мені безмірну втіху. Було ясно, що вранці я побачу світило принаймні на кілька годин раніше, ніж роттердамці, дарма що знаходяться вони значно глибше на схід, і що день у день, відповідно до висоти підйому, я насолоджуватимусь сонячним світлом усе довше й довше. Тож я вирішив, що вестиму щоденний журнал мого польоту, вираховуючи дні по годинах, від першої до двадцять четвертої, і не зважаючи на періоди темряви.

О десятій годині мене стало хилити на сон, і я постановив, що посплю до ранку; та тут вигулькнула проблема, яка, попри всю її очевидність, досі оминала мою увагу. Коли б я ліг спати, як був намірився, то яким чином у цей час мало б поновлюватися повітря в камері? Дихати ним довше, як годину, було б неможливо; навіть коли б цей термін вдалося розтягнути ще на чверть години, це могло б привести до вельми згубних наслідків. Проблема викликала чимале занепокоєння; і хоч як важко в це повірити — після всіх пережитих мною небезпек,— але справа здавалась такою серйозною, що я був готовий зректися свого задуму й погодитися на те, що мушу повертатися назад. Однак то було лише хвилинне вагання. Я подумав собі, що людина — звичайнісінький раб звички, і що багато речей в її повсякденному житті вважаються життєво важливими тільки й лише тому, що вона сама зробила їх звичними. Безперечно, без сну обійтися я не міг, зате я легко міг призвичаїтися до того, щоб під час сну прокидатися щогодини. На те, щоб повністю поновити повітря, треба було щонайбільше п'ять хвилин, тож єдине, що реально вимагалося,— це придумати, як мені вчасно підвестися, аби провести цю операцію. А розв'язка цього питання, признаюся, далась мені нелегко. Я, звісно, чував про студента, який, щоб не заснути над книжками, тримав у долоні мідяну кульку,— тільки-но його долала дрімота, як кулька гупала на дно мідниці поруч крісла і тут же приводила його до тями. У моєму випадку, однак, усе було інакше і такий варіант не годився,— йшлося не про те, щоб не спати зовсім, а про те, щоб прокидатися через один і той же

проміжок часу. Зрештою я натрапив на одну ідею, яка, при всій її простоті, сяйнула мені одкровенням не меншим, ніж те, що осяяло винахідників телескопа, парового двигуна чи друкарства.

Слід почати з того, що куля, винесена на такі висоти, й далі піднімалась по рівній, неухильній вертикалі, і гондола, відповідно, рухалася настільки плавно, що в ній годі було помітити бодай найменше коливання. Це для мого проекту було вельми сприятливою обставиною. Весь мій запас води містився в барильцях, по п'ять галонів кожне, що були надійно прикріплені в різних місцях гондоли. Я відчепив одне з барилець і, взявши дві мотузки, прив'язав їх до країв плетеного коша та міцно натягнув; розміщені вони були паралельно, за фут одна від одної, так що утворилася ніби полиця, на яку я поставив барильце і пришвартував його в горизонтальному положенні. Вісьмома дюймами нижче, на висоті чотирьох футів від підлоги, я прикріпив ще одну полицю — тільки вже з планок, мого єдиного дерева. На цій полиці, просто під барильцем я поставив глиняного глечика. Просвердливши в барильці отвір, я припасував до нього чіп із м'якої деревини — загостреної, тобто конусоподібної, форми,— і доти припасовував його, доки після кількаразових спроб вкрутив так, що вода, просочуючись із дірки і скапуючи в глечик, наповнювала його по вінця протягом шістдесяти хвилин. Визначалося це, звичайно, дуже просто,— досить було заміряти, скільки води набиралося в горщику за певний проміжок часу. Після всіх цих приготувань задум мій став цілком очевидний: я вмощуюся спати на підлозі й лягаю так, щоб голова опинилась під носиком глечика. Зрозуміло, що за годину, виповнивши глечик, вода почне текти через край і саме через носик, оскільки той трохи нижчий за вінця; Зрозуміло також, що, спадаючи з чотирьох-футової висоти, вода не може не хлюпнути мені в обличчя і я не можу не прокинутися тут же, хоч би навіть спав найміцнішим сном на світі.

Коли я скінчив приготування, була вже одинадцята, і я пішов спати не гаючись, свято переконаний в ефективності моїх розрахунків. І справді, вони не підвели. Рівно через кожних шістдесят хвилин мій вірний хронометр будив мене, по чому, виливши воду назад у барильце й

пустивши у хід конденсатор, я знову лягав спати. Ці регулярні зривання зі сну виявилися не такими вже й прикрими, як я було гадав, і коли я остаточно прокинувся, минала сьома година ранку і сонце підбилося вже досить високо над рівнем мого обрію.

3 квітня. Виявляється, висота, на яку знеслася куля, справді величезна, і тепер опуклість земної поверхні видно напрочуд добре. В океані піді мною — розсипи чорних цяток; це, безперечно, острови. Наді мною — чорне, як смола, небо і яскраво блищать зорі; правда, такими вони були завжди, від першого дня мого польоту. Далеко на півночі, на лінії обрію, я помітив тонку сліпучо-білу смужку і відразу вирішив, що це, мабуть, південний пруг льодів Полярного моря. Це мене збило з пантелику, бо я розраховував, що рухатимусь значно північніше і, можливо, пролітатиму над самим Північним полюсом. Отже, мені було дуже прикро, що з такої великої висоти я не зможу розгледіти все як слід. Але й так чимало можна побачити.

Більше цього дня нічого особливого не сталося. Моя машинерія працювала справно, куля піднімалася все вище, без будь-яких видимих коливань чи відхилень. Було страшенно холодно, і я щосили кутався в плащ. Коли Землю повила темрява, я ліг спати, хоча довкола мене ще довгі години стояв білий день. Мій водяний годинник пунктуально виконував потрібне, і я міцно, хоч і з регулярними перервами, проспав аж до ранку.

4 квітня. Прокинувся бадьорий тілом і духом, вражений тим, як дивовижно змінилося море. Глибока синява його щезла майже без сліду, натомість з'явилася сірувата білість і блиск, що разив очі. Опуклість океанічної поверхні була настільки виразна, що здавалося, ніби вся ця маса вод шугає в провалля за обрій,— аж я піймав себе на тому, що наслухаю, звівшись навшпиньки, за далеким гулом цього могутнього водоспаду. Островів уже не було: чи то вони залишились десь на південному сході, чи то я так високо знісся, що вже їх недобачав,— годі сказати. Хоч друге пояснення видавалося вірогіднішим. Смужка льоду на

півночі ставала дедалі помітніша, дужчав і холод. День минув без пригод, і я провів його за читанням, оскільки заздалегідь запасся книжками.

5 квітня. Спостерігав рідкісний феномен: схід сонця при тому, що майже вся видима поверхня Землі вгорнена в темряву. З часом, однак, світло розпросторилося й над нею, знову сяйнула льодяна смужка на півночі. Тепер вона виднілася дуже ясно і здавалася значно темнішою, ніж океанські води. Я вочевидь наближався до неї, і то вельми швидко. Здається, знов прозирнуло пасмо землі на сході, і ще одне — на заході, але певності я не мав. Погода нормальна. Протягом дня нічого особливого не трапилося. Рано пішов спати.

6 квітня. Із здивуванням виявив, що смужка льоду вже доволі близько і що ген до північного обрію тягнуться цілі масиви таких же льодів. Ясно, що коли куля й далі йтиме тим же курсом, то опиниться незабаром над Льодовитим океаном, і я вже майже не сумнівався, що кінець кінцем побачу-таки полюс. Упродовж цілого дня неухильно наближався до льодів. Надвечір поле мого зору дуже раптово й відчутно розширилось — безперечно, це тому, що Земля — сфероїд, сплющений на полюсах, і я саме опинився над такою площинною областю, недалеко від полярного кола. Коли темрява врешті насунула й на мене, я дуже неохоче ліг спати, потерпаючи, що промайну над таким цікавим для мене об'єктом, не маючи можливості його побачити.

7 квітня. Прокинувся рано і, на превелику мою радість, таки побачив його,— певно, це був сам Північний полюс. Безперечно, це був він, лежав просто під моїми ногами, але ба! — так далеко від мене, що розглянути його як слід було незмога. Справді, коли судити з прогресії чисел, які позначали висоту моєї кулі в різний час — від шостої години ранку другого квітня і до за двадцять хвилин дев'ятої того ж ранку (коли вибігла ртуть),— то можна справедливо виснувати, що тепер, о четвертій годині ранку сьомого квітня, куля сягла висоти не менш як у 7254 милі над рівнем океану. Ця цифра може здатися величезною, але одержаний таким методом розрахунку результат, мабуть, був далеко нижчий від істинного. В усякому разі, мій зір охоплював земну кулю на всю широчінь

її великого діаметра; вся північна півкуля лежала в мене під ногами, наче карта в ортогональній проекції, і межею мого обрію було не що інше, як лінія екватора. Ваші світлості, однак, можуть собі уявити, що ці, досі недоступні й недосліджені області за полярним колом, дарма що знаходились просто піді мною й, отже, не спотворювались ракурсом, були самі по собі порівняно невеликі й занадто віддалені від точки спостереження, щоб їх можна було обстежити докладно. Та навіть те, що вдавалося бачити, справляло незвичайне, вкрай цікаве враження. На північ від того велетенського кільця, яке згадувалося вище і яке, з маленьким застереженням, можна було назвати межею людських відкриттів у цьому регіоні, стелиться один суцільний — чи майже суцільний — пласт льоду. Вже від початку, від країв цього пласту поверхня його дедалі пласкішає, згодом вигладжується в рівну площину і насамкінець, анітрохи не вгинаючись досередини, на самому полюсі завершується центральним, чітко окресленим кругом, що діаметр його, зміряний з повітряної кулі, визначався кутом у шістдесят п'ять секунд, а темнаве його забарвлення, хоч і неоднорідне щодо інтенсивності, завжди було темніше від будь-якої іншої точки на видимій мені поверхні земної півкулі, а де-не-де переходило в цілковиту чорноту. Поза цим важко було ще щось добачити. Близько дванадцятої години центральний круг уже виразно зменшився, а до сьомої вечора й цілковито щез мені з очей,— куля тепер пролітала над західним пругом крижаного пласта, несучись у напрямку екватора.

8 квітня. Зауважив, що видимий діаметр Землі помітно покоротшав, крім того, змінився її колір і вигляд. Вся доступна оку її поверхня мінилася різними відтінками блідо-жовтої барви, а подекуди блискотіла так, що боляче було дивитися. А ще дуже заважало згущення атмосфери в близьких до земної поверхні областях, де скупчувалися хмари, поміж якими тільки зрідка проглядала сама Земля. З цього типу атмосферними перешкодами — то більшими, то меншими,— що утруднювали пряме спостереження, я стикався постійно впродовж останніх сорока восьми годин; але що вище я підіймався, то щільніше нагромаджувались усі ті пливучі масиви пари, і завада ця ставала дедалі відчутнішою в міру набирання висоти. Однак і так було добре видно, що куля моя несеться

над великими озерами північно-американського континенту, обравши курс прямо на південь, і, значить, недалеко вже й тропіки. Обставина ця була для моєї душі величезною втіхою, щасливим знаменням, що я таки досягну мети. Річ у тім, що напрям, у якому я рухався досі, мені не подобався: було ясно, що коли я невдовзі не зверну з нього, то до Місяця мені вже не долетіти,— адже площина його орбіти нахилена до екліптики лише під малесеньким кутом у 5°8'48". Як не дивно, але я аж тепер починав розуміти, якої великої помилки допустився, не обравши для відльоту з Землі такої її точки, яка знаходилася б у площині місячного еліпса.

9 квітня. Сьогодні діаметр Землі значно коротший, а забарвлення її поверхні з кожною годиною набирає дедалі темнішого жовтого відтінку. Куля весь час рухалася на південь, а о дев'ятій вечора пролітала над північним краєм Мексиканської затоки.

10 квітня. Сьогодні вранці близько п'ятої години мене розбудив зненацька якийсь гучний, страшний тріск, цілковито для мене незбагненний. Тривав він якусь мить, але й зараз я не міг би сказати, що коли-небудь на світі чував щось подібне. Зайве вказувати, що я вкрай стривожився і моєю першою думкою було, що то лопнула куля. Я, однак, дуже уважно оглянув усі мої пристрої, та жодних несправностей не виявив. Більшу частину дня провів у роздумах, обмірковуючи цей надзвичайний випадок, та так і не зумів його бодай якось пояснити. Незадоволений собою, пішов спати у вельми розтривоженому і схвильованому стані.

11 квітня. Вражено помітив, що видимий діаметр Землі різко змалів, і вперше зауважив значний приріст у діаметрі самого Місяця, якому залишалося всього кілька днів до повні. Тепер, щоб сконденсувати повітря в камері до життєво необхідного рівня, треба працювати довго й натужно.

12 квітня. Напрям руху кулі раптом дивно змінився, і, хоч я й передбачав таке, це сповнило мене захватом. Досягнувши десь так

двадцятої паралелі південної широти, куля раптом звернула під гострим кутом на схід, і в цьому напрямку рухалась увесь день,— по лінії, що майже, а чи й повністю лежала саме в площині місячного еліпса. Варто зазначити, що наслідком цієї зміни напрямку стало вельми відчутне дрижання корпусу гондоли,— дрижання це, то посилюючись, то слабнучи, тривало ще багато годин поспіль.

13 квітня. Знову неабияк стривожений таким самим гучним тріском, який налякав мене 10-го числа. Довго думав над цим, та так і не зміг прийти до якогось позитивного висновку. Сильно зменшився діаметр Землі, що тепер визначається з кулі кутом, мало що більшим, ніж двадцять п'ять градусів. Місяця не видно зовсім,— він майже в зеніті. Я ще рухаюся в площині його еліпса, але посунувся трохи вбік, на схід.

14 квітня. Діаметр Землі меншає неймовірно швидко. Сильно вражений думкою, що куля зараз рухається по орбіті Місяця, до точки перигея,— інакше кажучи, прямим курсом іде на зближення з Місяцем у тій частині його орбіти, яка найближча до Землі. Сам Місяць висить просто над головою, недоступний для зору. Конденсування повітря вимагає великої, тривалої праці.

15 квітня. Тепер на Землі навіть обриси морів і континентів втратили чіткість. Десь біля дванадцятої години вже втретє почувся той самий жаский звук, що так вразив мене давніше. Сьогодні, однак, він тривав довше, ніж мить, і наростав поволі. Нарешті, коли я, заціпенілий від жаху, вже чекав бозна-якої катастрофи, гондолою сильно струснуло, і повз кулю пронеслася, гогочучи, мов тисяча громів, гігантська, охоплена вогнем лавина якоїсь речовини,— якої саме, годі було розібрати. Коли мій страх і приголомшення трохи вляглися, я майже відразу здогадався, що це — потужний виплеск магми, вивергнутої вулканом того світу, з яким я так швидко зближався, і, цілком імовірно,— один із тих уламків унікальної породи, що їх часом знаходять на Землі й називають, за браком кращого визначення, метеоритним камінням.

16 квітня. Сьогодні, якомога глибше зазирнувши у кожне з бічних віконець, я, на своє велике задоволення, догледів, що з-за велетенського кола моєї кулі визирає зусебіч вузесенький пружок місячного диска. І розхвилювався до краю, бо тепер уже майже не мав сумніву, що скоро сягну мети своєї небезпечної мандрівки. Справді, праця біля конденсатора вимагала тепер стільки зусиль, що стала вельми обтяжливою і майже не давала змоги перепочити. Спати практично було ніколи. Я геть ослаб і весь тремтів від виснаження. Довго витримувати таке напруження людині не під силу. Вночі,— а ніч тепер стала дуже короткою,— повз мене знову пролетів метеоритний камінь, і те, що це явище повторюється так часто, не могло не зродити лихих передчуттів.

17 квітня. Цей ранок для моєї мандрівки виявився епохальним. Нагадаю, що тринадцятого квітня кутовий розмір Землі сягав двадцяти п'яти градусів. Чотирнадцятого він значно зменшився; п'ятнадцятого це зменшення стало ще значнішим, а шістнадцятого ввечері, облягаючись, я помітив, що кут цей складає не більш як сім градусів п'ятнадцять мінут. Яким же ж бо було моє здивування, коли сімнадцятого вранці, прокинувшись від короткого, неспокійного сну, я виявив, що поверхня піді мною так раптово і так дивовижно збільшилась, що діаметр її визначався кругом не менш як у тридцять дев'ять градусів! Мене мов громом ударило! Нема слів, щоб передати той крайній, абсолютний страх і подив, які пойняли, полонили, захлеснули мене! Коліна мені затряслися... Зуби зацокотіли... Волосся стало дибом... "Значить, куля таки лопнула!" Ось перші думки, які вихором пронеслися крізь мозок: "Куля справді лопнула!.. Я падаю... падаю з шаленою, небаченою швидкістю! Судячи з того, що я за такий короткий час пролетів таку здоровенну відстань,— ще якихось десять хвилин, не більше, і я, сягнувши поверхні Землі, буду стертий у порох!" Але згодом на підмогу прийшло тверезе мислення. Я задумався, зважив і почав сумніватися. Ні, це неможливо. Я в жодному випадку не міг спуститися так швидко. Поза тим, хоч я й справді наближався до поверхні піді мною, але наближався зі швидкістю, аж ніяк не сумірною з тією, яка мені уявилася спочатку. Це міркування допомогло втихомирити збурені думки, і я кінець кінцем

спромігся як слід усе обміркувати. Авжеж, я, видно, справді зсунувся з глузду від подиву, коли не помітив, що поверхня піді мною виглядає зовсім не так, як поверхня моєї матінки-Землі. Та була в мене над головою, закрита повітряною кулею, а піді мною, у мене в ногах, лежав Місяць — сам Місяць у всій його красі.

Подив мій і приголомшеність, викликані такою несподіванкою, мабуть, найменше з усього піддавалися поясненню. Адже саме це перевертання кулі було не тільки природним і неминучим, а й давно і реально передбаченим,— цього й слід було чекати при проходженні точки, де силу тяжіння планети переважила б сила тяжіння її супутника, — або, коли говорити точніше, де притягання повітряної кулі до Землі було б слабшим, ніж до Місяця. Просто мені, ще очамрілому спросоння, довелося стати свідком разючого явища, якого я, дарма що очікував, тієї хвилини побачити не сподівався. Перевертання, звичайно, проходило плавно й поступово, і, певно, якби я вчасно прокинувся, я виявив би його по якихось внутрішніх ознаках,— скажімо, по певних відхиленнях чи розладах у роботі чи то власного організму, чи то моїх пристроїв.

Мабуть, зайвим буде говорити, що коли я прийшов до належної оцінки своєї ситуації й позбувся страху, який скував усі мої чуття, то відразу з головою поринув у споглядання загальних фізичних особливостей Місяця. Він лежав піді мною, мов карта,— лежав, щоправда, поки на чималій відстані, але всі злами й вигини його поверхні малювалися просто-таки на диво чітко. Що мене вразило з першого погляду як унікальна особливість його геологічної структури,— то це цілковита відсутність не те що океанів чи морів, а бодай якого озера чи річки, взагалі води. Зате — що цікаво — я бачив чималі рівнинні обшири виразно наносного характеру, хоча далеко більша за площею частина місячної півкулі, доступна для зору, була вкрита безліччю вулканічних гір, конусоподібних за формою, що скидалися швидше на штучні, а не природні утворення. Найвища з них має не більш як три і три чверті милі висоти; одначе карта вулканічних областей Campi Phlegraei дасть Вашим світлостям краще уявлення про їхній загальний вигляд, аніж будь-яка незугарна спроба словесного опису, до якої я мав би вдатися. Видно

було, що гори ці, в переважній більшості, весь час вивергають магму, а яка страшна їхня лють і потуга, я добре зрозумів з гуркотання все нових і нових "метеоритних каменів", котрі, несучись тепер знизу вверх, проскакували дедалі частіше й ставали дедалі загрозливіші.

18 квітня. Сьогодні виявив, що в зростанні обсягу Місяця відбувся велетенський скачок; почало тривожити й те, що спускався я з явним прискоренням швидкості. Нагадаю, що ще на першому етапі моїх роздумів про можливість польоту на Місяць в мої розрахунки входило існування на ньому атмосфери з густиною, пропорційною його розмірам; я відкидав теорії, що доводили протилежне, а також, додам, поширене переконання, що на Місяці взагалі немає ніякої атмосфери. Однак, опріч уже наведеної мною аргументації щодо комети Енке та зодіакального світла, я знайшов підтвердження своїм поглядам у деяких спостереженнях містера Шретера з Лілієнталя. Він спостерігав Місяць через два з половиною дні, як той став молодим,— спостерігав увечері, відразу після заходу сонця, аж поки прояснювалася його затемнена частина. До цього моменту обидва роги Місяця ледь помітно, але дуже гостро видовжувались, і кожен такий крайчик ледь-ледь освітлювався сонячним промінням. А незабаром після цього освітлювався весь затемнений лімб. Таке видовження рогів поза межі півкола, міркував я, слід, мабуть, пояснювати заломленням сонячних променів у місячній атмосфері. Я також підрахував, що висота атмосфери (здатної настільки заломлювати сонячне світло у затемненій частині, що її сутінкове світіння є яскравішим, ніж тоді, коли Місяць відійшов десь на 32 градуси після того, як став молодим, і світиться відбитим земним світлом) становить 1356 паризьких футів; виходив я з того, що максимальна висота, здатна заломлювати сонячне проміння,— 5376 футів. Підтверджує мої ідеї й один уступ у вісімдесят другому томі "Філософських досліджень", де говориться, що при затіненні супутників Юпітера третій з них щез після того, як протягом однієї-двох секунд спостерігався невиразно, а четвертий став невидимий біля лімба (1).

(1) Гевеліус пише, що кілька разів у цілком чистому небі, де виднілися навіть зірки шостої й сьомої величини, він — при одній і тій же висоті

Місяця, при одній і тій же віддаленості його від Землі і з допомогою одного і того ж високоякісного телескопа — зауважив, що кожного разу і сам Місяць, і плями на ньому проглядалися з неоднаковою чіткістю. З даних цих спостережень випливає, що ні наша атмосфера, ні Місяць, ні телескоп, ні око спостерігача це явище не породжують,— причину його слід шукати у чомусь (атмосфері?), що існує в безпосередній близькості від Місяця.

Кассіні часто спостерігав, як Сатурн, Юпітер та нерухомі зорі, наближаючись до Місяця, перед своїм затемненням мінячи форму з круглої на овальну; при інших же затемненнях ніякої зміни форми він не зауважив. Звідси можна виснувати здогад, що в певних випадках (не в усіх) маємо справу з густою речовиною, яка огортає Місяць і в якій заломлюються промені світил.

Від опору атмосфери, чи, вірніше, від того, наскільки підтримуватиме мене атмосфера,— при тій густині, на яку я розраховував,— залежала, звичайно, безпека мого опускання. Коли б насамкінець виявилося, що я помилився, то залишалось одне: розбитися вщент об нерівну поверхню супутника; якогось кращого фіналу годі було й сподіватися. Тепер я справді боявся, і мав для цього всі підстави. Відстань до Місяця була, можна сказати, нікчемна, а роботи біля конденсатора нітрохи не меншало, і ніщо не вказувало на те, що повітря зовні густішає.

19 квітня. На превелику мою радість, сьогодні вранці, десь о дев'ятій годині, коли поверхня Місяця насунулася страхітливо близько й лихі передчуття мої сягли апогея, я, працюючи з насосом, помітив, за очевидними ознаками, що атмосфера міняється. Через годину вже можна було ствердити: густина її зросла. Ще через годину потреба накачувати повітря майже зовсім відпала, і о дванадцятій годині я, трохи повагавшись, зважився розкрутити джгут, а що й після цього дихалося в камері нормально, то я відкрив її і стягнув мішок додолу. Як і слід було чекати, вельми необачний і небезпечний експеримент цей дав негайні наслідки — спазми в легенях і сильні болі голови. Але ці та й інші нездужання, пов'язані з диханням, не були настільки серйозними, щоб

загрожувати життю, і я вирішив їх якось перетерпіти, розраховуючи, що болі слабшатимуть з кожною хвилиною, в міру опускання в дедалі густіші шари атмосфери. Однак опускався я аж надто стрімко; а невдовзі зі страхом збагнув, що, правильно, мабуть, передбачивши одне,— залежність густини атмосфери від маси супутника,— я все ж помилився в іншому: що ця густина, навіть при самій поверхні, здужає втримати мою кулю з її перевантаженою гондолою. Так повинно було бути,— вважається, що так само, як і при земній поверхні, на поверхні будь-якої планети вага тіла пропорційна густині атмосфери. Та в моєму випадку так не було,— про що красномовно свідчило моє стрімке падіння; чому так не було, можна пояснити хіба що тими ймовірними збуреннями геологічної структури, на які я натякав раніше. В усякому разі, планета була вже недалеко, а я мчався вниз із карколомною швидкістю. Отож, не гаючи ні хвилини, я викинув за борт спочатку баласт, потім — барила з водою, потім — конденсувальний пристрій і гумову камеру-мішок, а потім і все інше, що тільки було в гондолі. Наслідків ніяких. Я й далі падав стрімголов, а до поверхні лишалось не більше півмилі. І я вдався до останнього порятунку: скинувши з себе піджак, капелюх і черевики, від'єднав від кулі й гондолу, що таки важила чимало, а сам, учепившись обома руками за сітку, ледве встиг розглянутись, куди ж це я падаю. Довкілля, скільки сягнути оком, було густо всипане крихітними будівлями, так що я гепнувся прямісінько посеред фантастичного з вигляду міста, в саму гущу незугарних і малорослих людей,— та ніхто з них не зронив ані слова, не ворухнувся навіть, щоб мені помогти; всі просто стояли, руки в боки, як купа йолопів, по-дурному скалячи зуби й підозріливо глипаючи на мене та на мою кулю. Я з презирством відвернувся від них і звів очі до неба: Земля, яку я ще так недавно покинув,— покинув уже, мабуть, назавжди,— скидалася на велетенський мідяний щит діаметром у два градуси, що нерухомо завис у небесах, увінчаний з одного боку серпиком щирого золота. Ані знаку суші чи вод, — все покрите мінливими плямами й оперезане смугами тропічних і екваторіальної зон.

Ось так, з ласки Ваших світлостей, після багатьох і немалих тривог, нечуваних небезпек і дивовижних удач, я, нарешті, на дев'ятнадцятий

день, як вилетів з Роттердама, щасливо дістався кінця подорожі,— безперечно, найнезвичайнішої подорожі, і найважливішої з усіх, які тільки будь-який мешканець Землі коли-небудь здійснив, або пробував, або хотів здійснити. Але на цьому мої пригоди не скінчились. І, як Ваші світлості можуть собі уявити, я, проживши п'ять літ на планеті, що не лише цікава своїми специфічними особливостями, а становить подвійний інтерес з огляду на органічну пов'язаність її, як супутника, зі світом, обжитим людиною, маю, для приватної інформації Державної Колегії Астрономів, відомості далеко важливіші, ніж прості (хоча й дива гідні) деталі самої подорожі, яка так щасливо завершилася. Про це, фактично, і йдеться. Я маю багато що — дуже багато що — розповісти, і розповів би з величезною охотою. Про клімат цієї планети; про дивовижні перепади температури від спеки до холоду; про двотижневий період палючого, нічим не послабленого сонячного світла, після якого наступають два тижні гірш ніж полярної мерзлоти; про постійний перехід, з такими ж чергуваннями, вологи із стану в стан (через випаровування, як у вакуумі); про мінливість річних водяних потоків; про самих людей — їхню поведінку, звичаї і політичні інститути; про особливу будову їхнього тіла, про їхню потворність, про брак у них вух, що в цій специфічній атмосфері були б непотрібними додатками; про їхнє незнання, що таке мова, її вжиток та властивості; про використання ними, замість мови, унікального методу спілкування; про незбагненний зв'язок між кожним окремим індивідом на Місяці і певним окремим індивідом на Землі, який існує аналогічно до зв'язку між орбітами нашої планети та її супутника і залежить від нього,— завдяки цьому зв'язку життя й долі мешканців Землі й Місяця є взаємозалежними; а насамперед, з ласки Ваших світлостей,— насамперед я розповів би про вкриті мороком страшні таємниці, сховані по той бік Місяця, в тій його частині, яка, завдяки майже чудесному збігові в обертанні його довкола власної осі і довкола Землі, досі не була — і, дай, Боже, ніколи не буде — доступною для людських телескопів. Все це — та й не тільки це, а й багато більше — я розповім охоче і докладно. Але, кажучи навпростець, не задармо. Я затужив за домом і родиною й хотів би повернутися; і як плату за подання дальших відомостей,— при тому, що я міг би пролити світло на чимало важливих питань у галузі фізичних та метафізичних наук,—

уклінно прошу Вашу високошановну Колегію виклопотати мені прощення за злочин, у якому я завинив, спричинившись до смерті моїх кредиторів під час відльоту з Роттердама. Саме це і є метою даного послання. Подавач його, мешканець Місяця, якого я вмовив бути моїм посланцем на Землю і підготував як слід, чекатиме Вашої ласкавої відповіді й повернеться до мене, якщо вищезгадане прощення вдасться якимось чином одержати.

Маю честь бути і т. д. ... покірним слугою Ваших світлостей,

Ганс Пфааль".

Відірвавшись від читання цього дуже своєрідного документа, професор Тамтарам, кажуть, з великої несподіванки впустив з рук свою люльку, а Минхер Гордіюс ван Недогерцог, знявши окуляри, протерши їх і поклавши в кишеню, настільки забув про власну особу і особисту гідність, що від крайнього подиву та зачудування тричі крутнувся на одній нозі. Сумнівів не було: прощення буде одержано. Так, у кожному разі, заприсягся професор Тамтарам, смачно лайнувшись, і так, зрештою, подумав і славний ван Недогерцог, беручи під руку свого вченого побратима, і мовчки почав пробивати собі шлях до дому, щоб обдумати там, до яких заходів слід удатися. Однак під самими дверима бургомістрової оселі професор насмілився висловити думку, що оскільки посланець визнав за краще зникнути — не інакше, як налякався до смерті бузувірських на вигляд роттердамських міщан,— то користі з того прощення було б небагато, бо, крім того чоловіка з Місяця, ніхто не подасться в таку далеку дорогу. Бургомістр погодився, що думка ця слушна, і на тому справі було покладено край. Зате не було краю чуткам і здогадам. Послання, потрапивши до друку, зродило безліч пліток і припущень. Деякі мудрагелі навіть виставили себе на сміх, відкрито заявивши, що все це — суцільне шахрайство. Але, по-моєму, шахрайством такі люди називають усе, чого не розуміють. Що ж до мене, то я не можу збагнути, на яких даних грунтується оте їхнє звинувачення. А кажуть вони ось що.

Перше. Що певні дотепники в Роттердамі мають певну особливу антипатію до певних бургомістрів та астрономів.

Друге. Що з сусіднього містечка Бружа пропав був на кілька днів один чудернацький карлик, який родичався із джином у пляшці і не мав вух, бо колись їх відтяли за якийсь переступ.

Третє. Що газети, поналіплювані на повітряну кулю, були голландські, а отже, не могли походити з Місяця. Були то брудні газети — дуже брудні,— і друкар Глюк міг би поклястися на Біблії, що надруковано їх у Роттердамі.

Четверте. Що всіх їх разом — і самого Ганса Пфааля, п'янюгу, і тих трьох ледащ, що звуться його кредиторами,— не далі як два чи три дні тому бачили в одній пивничці на передмісті,— вони щойно повернулися, набивши кишені, з якогось заморського вояжу.

І останнє. Що існує поширена думка,— а коли ні, то повинна поширитись,— ніби Колегія Астрономів у місті Роттердамі, як і решта колегій в інших частинах світу,— та й узагалі всі колегії і всі астрономи,— анічим, м'яко кажучи, не кращі, не вищі й не мудріші, ніж їм годиться бути.